

Aleksandra Jurkowska, Katarzyna Owiak

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

WPLYW KRYZYSU FINANSOWEGO NA SYTUACJĘ EKONOMICZNĄ GOSPODARSTW DOMOWYCH W POLSCE

Streszczenie: Jedną z funkcji gospodarstwa domowego jest funkcja zaspokajania szeroko rozumianych potrzeb, czyli konsumpcja. Konieczność finansowania konsumpcji oraz międzyokresowe ograniczenia budżetowe powodują, że gospodarstwa domowe aktywnie uczestniczą na rynku finansowym, podejmując różne decyzje finansowe. Ostatni światowy kryzys wpłynął na gospodarkę europejską, w tym polską. W porównaniu z innymi krajami Europy Środkowej i Wschodniej Polska uchodzi za kraj, który w najmniejszym stopniu odczuwa skutki kryzysu.

W tym kontekście, autorki analizują sytuację ekonomiczną gospodarstw domowych próbując odpowiedzieć na pytania: czy kryzys finansowy objął gospodarstwa domowe bezpośrednio czy pośrednio; czy też należałoby wskazać inne zjawiska, które pojawiły się w gospodarstwach domowych jako efekt kryzysu finansowego?

Słowa kluczowe: kryzys finansowy, gospodarstwo domowe, sytuacja ekonomiczna gospodarstwa domowego

1. Wstęp

Towarzyszące działalności człowieka kryzysy często charakteryzujące się nieprzewidywalnością powodują, że – także w znaczeniu ekonomicznym – kluczowym narzędziem walki z kryzysem staje się minimalizacja jego skutków. Z jednej strony zjawisko kryzysu przyczynia się do wprowadzania zmian oraz zastosowania nowych rozwiązań, ale z drugiej strony może prowadzić do przyjmowania postaw zachowawczych, przy jednoczesnym wzroście pesymizmu i rezygnacji.

Pierwsze reakcje w Europie na amerykański kryzys z 2007 r. były różne, np. prezydent Francji Nicolas Sarkozy stwierdził: „wszechpotężny rynek, który zawsze ma rację jest skończony”¹. Okazało się, że ci, którzy podkreślali, że globalizacja współczesnej gospodarki niesie za sobą także transfer negatywnych zjawisk mieli

¹ *Sarkozy sets out bigger state role*, „Financial Times”, 25.09.2008, www.ft.com (dostęp: 09.04.2010).

rację. Wśród skutków kryzysu dla europejskich rynków finansowych wymienia się utratę zaufania, występowanie tzw. toksycznych aktywów, upadłość instytucji. Wymusiło to reakcję rządów i uruchomienie programów stabilizujących (np. w Polsce przygotowany przez Narodowy Bank Polski „Pakiet zaufania NBP”, a przez rząd – „Plan stabilizacji i rozwoju”).

Efektom największej światowej recesji od 1930 r., która wpłynęła na wydatki publiczne są poważne trudności z finansami publicznymi w większość krajów Unii Europejskiej, czego wyrazem jest fakt, że z 27 państw członkowskich 20 objętych zostało procedurą nadmiernego deficytu budżetowego², np. deficyt budżetowy w Polsce w 2009 r. wyniósł 7,1% PKB.

W Polsce w 2008 r. podkreślano, że zaburzenia na światowych rynkach przejawiały się głównie w spadkach na rynku akcji, co wynikało z braku bezpośrednich związków pomiędzy kryzysem na rynku nieruchomości w USA, a ekspozycją na ryzyko polskich instytucji finansowych i przedsiębiorstw³. Przewidywano, że jeżeli zaburzenia na światowych rynkach finansowych utrzymałyby się w długim okresie, to bez wątpienia odbiłoby się to niekorzystnie na gospodarce polskiej. Odpływ kapitału z rynków „wschodzących”, deprecjacja złotego, wyższe koszty pozyskania kapitału przez polskie przedsiębiorstwa oraz obniżenie globalnego popytu doprowadziłoby do obniżenia tempa wzrostu gospodarczego przyczyniając się do wzrostu kosztów pozyskania funduszy, ograniczenia akcji kredytowej, pogorszenia sytuacji finansowej kredytobiorców i jakości portfela kredytowego⁴.

Gospodarstwo domowe należy do jednego z trzech rodzajów podmiotów gospodarowania (wraz z przedsiębiorstwem i państwem). Jedno z ujęć podkreśla, że: „gospodarstwa domowe są istotnym podmiotem systemu finansowego, wysoce złożonym podsystemem systemu ekonomicznego i społecznego, którego cechą jest możliwość współtworzenia pieniądza przez gospodarstwa domowe i inne niefinansowe podmioty gospodarcze oraz możliwość przepływu strumieni pieniężnych między nimi”⁵. Jedną z funkcji gospodarstwa domowego jest funkcja zaspokajania szeroko rozumianych potrzeb, czyli konsumpcja. Konieczność finansowania konsumpcji oraz międzyokresowe ograniczenia budżetowe powodują, że gospodarstwa domowe wykorzystują mechanizmy rynkowego i publicznego systemu finansowego⁶.

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytania: czy kryzys finansowy objął gospodarstwa domowe bezpośrednio czy pośrednio, czy też należałoby wskazać inne zjawiska, które pojawiły się w finansach gospodarstw domowych jako efekt

² Przekraczającego próg 3% PKB.

³ Synteza raportu o sytuacji sektora bankowego w okresie styczeń–wrzesień 2007 r., Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa, styczeń 2008, s. 10.

⁴ Tamże.

⁵ *Elementy finansów i bankowość*, red. S. Flejterski, B. Świecka, CeDeWu, Warszawa 2007, s. 376.

⁶ *System finansowy w Polsce*, red. B. Pietrzak, Z. Polański, B. Woźniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 739.

kryzysu finansowego? Ze względu na złożoność zagadnienia poniżej omówiono jedynie wybrane kwestie.

2. Teoria kryzysu – wybrane zagadnienia

Pojęcie kryzysu występuje w wielu dziedzinach życia. W nauce ekonomii czy finansów pojawiają się problemy z jego zdefiniowaniem, co wynika z faktu przeprowadzania wielu analiz empirycznych odwołujących się do kryzysów finansowych, które już wystąpiły w historii. Takie ujęcie ma istotną wadę, ponieważ koncentrując się na historii nie przykłada się wagi do potencjalnych współczesnych zagrożeń. A co więcej, prowadzi do stwierdzenia, że nie istnieje uniwersalna definicja kryzysu finansowego, zwłaszcza, że występuje również kryzys bankowy niejednokrotnie utożsamiany z pierwszym.

Analiza literatury przedmiotu pozwoliła F.S. Mishkinowi wyodrębnić przeciwstawne ujęcia kryzysu: u monetarystów oraz zastosowane przez Ch.P. Kindlebergera i H.P. Minsky'ego (podparte teorią keynesistów)⁷.

Monetaryści łączą istnienie kryzysu finansowego z kryzysem bankowym⁸, gdyż zachwianie stabilności systemu bankowego prowadzi do załamania systemu finansowego, chyba że na niestabilność zareaguje bank centralny. W momencie upadku istotnego podmiotu finansowego wśród uczestników rynku rodzi się *panika bankowa*, powodując zanik rozróżnienia przez klientów banku zagrożonego od banku dobrze funkcjonującego. W efekcie powstaje tzw. run na banki, czyli masowe wycofywanie depozytów przez klientów przyczyniające się do zmniejszenia lub utraty płynności, a w konsekwencji do upadłości banku⁹. Monetaryści podkreślają znaczenie paniki bankowej, ponieważ uważają ją za główną przyczynę spadku podaży pieniądza, a w następstwie tego drastycznego spadku aktywności gospodarczej¹⁰.

Ponadto monetaryści wyróżniają dwa rodzaje kryzysu: realny i pseudokryzys. Pierwszy wiąże się ze zmniejszeniem bazy monetarnej, a drugi to niezwiązane z tym zjawiskiem sytuacje zachwiania stabilności sektora finansowego¹¹. Innymi słowy, prawdziwym kryzysem nie może być sytuacja, w której pomimo gwałtownego spadku cen aktywów i wzrostu liczby upadłości przedsiębiorstw nie dochodzi do zjawiska paniki bankowej, ani spadku podaży pieniądza¹².

⁷ F.S. Mishkin, *Anatomy of a financial crisis*, Working Paper, no. 3934, National Bureau of Economic Research, Cambridge, December 1991, s. 1, <http://www.nber.org/papers/w3934.pdf> (dostęp: 09.04.2010).

⁸ Tamże.

⁹ S. Heffernan, *Nowoczesna bankowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 504.

¹⁰ A. Ostalecka, *Przegląd głównych teorii kryzysów finansowych*, Zarządzanie i Marketing 26, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 997, Wrocław 2003 s. 128.

¹¹ Ch.P. Kindleberger, *Szałeństwo, panika, krach. Historia kryzysów finansowych*, WIG PRESS, Warszawa 1999, s. 5.

¹² A. Ostalecka, *Przegląd głównych...*, dz. cyt., s. 128.

Teoria kryzysu, stworzona przez Ch.P. Kindlebergera i H.P. Minsky'ego, wpisana w cykl koniunkturalny, opiera się na analizie gorączki spekulacyjnej i paniki występujących w jego szczytach. W szczycie cyklu występuje tzw. *boom* napędzany przez ekspansję kredytową¹³, który *nota bene* może być oparty także na tzw. triadzie zjawisk: asymetria informacji – negatywna selekcja – *moral hazard*¹⁴. W konsekwencji popyt przewyższa podaż, powodując wzrost cen, a nieracjonalne zachowania inwestorów nadmuchują tzw. bańkę spekulacyjną. W pewnym momencie następuje załamanie rynku, ceny spadają a przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe nie są w stanie spłacać swoich kredytów, co wymusza upłynnianie aktywów. Liczba sprzedających przewyższa liczbę kupujących, a tak gwałtowna sprzedaż doprowadza do pęknięcia bańki, przez co drastycznie spadają ceny¹⁵.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się dodatkowo kryzys walutowy, kryzys zadłużenia zagranicznego, kryzys finansów publicznych itd. Jednakże do najczęściej wymienianych i analizowanych należą kryzys finansowy i kryzys bankowy. Najogólniej, różnica pomiędzy nimi sprowadza się do rodzajów podmiotów, których dotyczą. Kryzys bankowy dotyka sektora bankowego, a kryzys finansowy inne segmenty rynku finansowego. M. Iwanicz-Drozdowska stwierdza, że: „kryzys bankowy to sytuacja, w której znaczna część sektora bankowego traci bezpieczeństwo. Można to odnosić zarówno do liczby upadłości (upadłości masowe), jak powyżej udziału poszczególnych banków w rynku. Symptodem kryzysu jest wzrost należności zagrożonych oraz powstanie strat w sektorze bankowym”¹⁶. Wspomniane powyżej utożsamianie tych pojęć wynika zarówno z faktu, że większość podmiotów finansowych to banki, ale także z „przenoszenia” problemów z sektora bankowego na inne segmenty rynku finansowego.

F.S. Mishkin definiuje kryzys finansowy jako: „głębokie zaburzenia na rynkach finansowych, charakteryzujące się gwałtownym spadkiem cen aktywów, bankructwem wielu przedsiębiorstw finansowych i niefinansowych”¹⁷. Innymi słowy, zaburzenia w systemie finansowym prowadzą do nasilenia problemów negatywnej selekcji i ryzyka nadużycia na rynkach finansowych, uniemożliwiając efektywne przekazywanie funduszy od osób oszczędzających do posiadających produktywnie możliwości inwestycyjne¹⁸. Następstwem tego jest ograniczenie aktywności gospodarczej.

¹³ Ch.P. Kindleberger, *Szaleństwo...*, dz. cyt., s. 22–24.

¹⁴ *Kryzysy bankowe. Przyczyny i rozwiązania*, red. M. Iwanicz-Drozdowska, PWE, Warszawa 2002, s. 37.

¹⁵ S. Heffernan, *Nowoczesna...*, dz. cyt., s. 505–506.

¹⁶ M. Iwanicz-Drozdowska, *Kryzysy bankowe – zagadnienia ogólne*, s. 2, http://www.nbportal.pl/library/pub_auto_B_0100/KAT_B4873.PDF (dostęp: 09.04.2010).

¹⁷ F.S. Mishkin, *Ekonomika pieniądza, bankowości i rynków finansowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 907.

¹⁸ Tamże, s. 276.

Zrozumienie przyczyn kryzysu finansowego czy bankowego wiąże się z uprzednią analizą czynników kryzysogennych, do których zalicza się¹⁹: wzrost stóp procentowych, wzrost niepewności, wpływ sytuacji na rynku aktywów na bilanse przedsiębiorstw oraz panikę bankową.

Współcześnie procesowi globalizacji przyczyniającemu się do wzrostu powiązań gospodarczych na skalę międzynarodową towarzyszy wzmocnienie niestabilności, niepewności i tendencji kryzysowych w globalnym systemie finansowym. Kryzys finansowy rozpoczął się w 2007 r. na amerykańskim rynku kredytów hipotecznych o podwyższonym ryzyku (*subprime*), w momencie egzekucji hipotek od klientów tychże kredytów. Podkreślić trzeba, że był to efekt m.in. wcześniejszej ekspansji kredytowej, w ramach której udzielano kredytów typu NINJA (ang. *no income, no job, no assets* – kredyty dla klientów bez stałych dochodów, bez pracy i bez odpowiedniego majątku do zabezpieczenia hipoteki w razie spadku jej wartości). Amerykański kryzys finansowy XXI w. potwierdził opinię wielu ekonomistów i polityków, że kryzys jest wynikiem nie tylko działań wolnego rynku i nieostrożnych decyzji osób zarządzających poszczególnymi instytucjami, ale także prowadzonej polityki monetarnej oraz polityki rządu.

Amerykański kryzys w dobie globalizacji spowodował transfer ryzyka do Europy (pojawiło się zjawisko zarażania – ang. *contagion effect*, określane także jako efekt domina), a dopełnieniem tego stał się fakt ogłoszenia 15 września 2008 r. upadłości banku Lehman Brothers.

W przypadku Polski kryzys finansowy i gospodarczy, przejawiał się m.in. spowolnieniem tempa wzrostu PKB, trudnościami w przyjęciu założeń makroekonomicznych do prognozy budżetu państwa na 2009 r., a także do prognozy budżetów jednostek samorządu terytorialnego. W rezultacie doprowadziło to do sporów politycznych wokół zakresu fiskalizmu, utrzymywania w ryzach deficytu budżetowego, ryzyka kursowego w obsłudze długu zagranicznego i absorpcji środków funduszy strukturalnych Unii Europejskiej, harmonizacji polityki monetarnej i fiskalnej oraz zakresu spożycia publicznego²⁰. Jednakże po 2009 r., czyli dokładnie po okresie, w którym apogeum recesji objęło polską gospodarkę, można było spotkać się ze stanowiskiem, że użycie słowa kryzys w odniesieniu do sytuacji w Polsce wydaje się nieadekwatne²¹. Co więcej, lepszym określeniem byłoby spowolnienie, a dokonując podsumowania 2009 r. trzeba wspomnieć o jego kardynalnych następstwach: wzroście bezrobocia, ograniczeniu akcji kredytowej przez banki, a co więcej – zwiększeniu kosztów kredytu (przede wszystkim w postaci wzrostu marży oraz innych dodatkowych opłat)²².

¹⁹ Tamże.

²⁰ Szerzej na ten temat w: *Globalny kryzys finansowy i jego konsekwencji w opiniach ekonomistów polskich*, red. J. Szambelańczyk, Związek Banków Polskich, Warszawa 2009.

²¹ *Kryzys finansowy w Polsce nie był dotkliwy*, <http://www.finance.egospodarka.pl/47412,Kryzys-finansowy-w-Polsce-nie-byl-dotkliwy,1,48,1.html> (dostęp: 06.04.2010).

²² Tamże.

Z raportu Banku Światowego wynika, że druga faza recesji nastąpi w 2010 r. i będzie miała dwa oblicza²³. Z jednej strony pojawią się pierwsze oznaki ożywienia gospodarczego, z drugiej skutki ubiegłorocznego załamania wpłyną na gospodarstwa domowe klasy średniej; przewiduje się niewypłacalność 20% gospodarstw domowych, które zaciągnęły kredyty hipoteczne i konsumpcyjne²⁴. Sytuację skomplikuje jeszcze bardziej spodziewany w 2010 r. globalny wzrost cen energii i żywności, które taniały od początku wybuchu kryzysu. Polska wśród krajów Europy Środkowo-Wschodniej, takich jak Rumunia, Bułgaria czy Węgry, ma pozycję lidera gospodarczego²⁵. Potwierdzeniem powyższego mogą być wyniki badania zaprezentowanego w opracowaniu *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków*²⁶, zgodnie z którymi nie ma śladu skutków kryzysu finansowego w warunkach życia gospodarstw domowych²⁷.

3. Kryzys finansów gospodarstwa domowego?

Oprócz wspomnianej powyżej podstawowej funkcji gospodarstwa domowego, którą jest konsumpcja, trzeba wskazać pozostałe: funkcja zarobkowania i wydawania dochodów, funkcja wykonywania przez członków rodziny różnych prac oraz funkcja biologiczna²⁸. Ekonomiczne funkcje gospodarstwa domowego są odzwierciedleniem funkcji produkcyjno-usługowej członków gospodarstwa. Decyzje finansowe, jakie podejmują gospodarstwa domowe związane są z rozdysponowaniem środków w czterech obszarach: konsumpcji, kredytowania, oszczędności i inwestycji oraz zarządzania ryzykiem, które występuje zarówno przy konsumpcji, kredytowaniu, jak i oszczędnościach²⁹. Obszary te można traktować jako determinanty kondycji finansowej gospodarstwa domowego, mając na uwadze, że należy dodać jeszcze świadomość ekonomiczno-społeczną.

Analiza literatury przedmiotu pozwala na stwierdzenie, że:

Po pierwsze, można spotkać się z pojęciem finanse gospodarstw domowych, ale jest ono traktowane jako zagadnienie złożone i kontrowersyjne. Co więcej, podkreśla

²³ *Global economic prospects 2010. Crisis, finance, and growth*, The World Bank, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2010/02/19/000333037_20100219002746/Rendered/PDF/530980PUB0glob101Official0Use0only1.pdf (dostęp: 09.04.2010).

²⁴ *Będzie druga faza kryzysu. Przetrywamy. Polska liderem w regionie*, http://www.dziennik.pl/swiat/article497293/Bedzie_druga_faza_kryzysu_Przetrywamy.html (dostęp: 09.04.2010).

²⁵ Zob. np.: B. Maddox, *Despite its grief, Poland is a beacon*, www.timesonline.co.uk (dostęp: 14.04.2010).

²⁶ *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009. W 2009 r. badanie zostało przeprowadzone na podstawie ankiet skierowanych do 12 381 gospodarstw domowych.

²⁷ *Będzie druga faza kryzysu...*, dz. cyt.

²⁸ *Elementy finansów...*, dz. cyt., s. 377.

²⁹ Tamże, s. 384.

się potrzebę rozwoju i wzrostu „stopnia dojrzałości” refleksji naukowej nad problemami gospodarstw domowych, również w Polsce³⁰. W światowej nauce finansów zaobserwować można nowe nurty i subdyscypliny *in statu nascendi*, a w ramach nich finanse osobiste, finanse prywatne, finanse personalne, mikrofinanse, finanse rodziny³¹. B. Świecka zdefiniowała także pojęcia gospodarki finansowej oraz polityki finansowej gospodarstwa domowego³². Ponadto, z finansami gospodarstw domowych wiąże się pojęcie zarządzania nimi³³. Finanse gospodarstw domowych, jako dziedzina nauki, podlegają procesom interdyscyplinarności, ściśle łącząc się z psychologią, socjologią prawem, matematyką, ekonomią itd. Stąd można mówić o gospodarstwie domowym, jako przedmiocie zainteresowania socjologii ekonomicznej, psychologii ekonomicznej i finansów behawioralnych.

Po drugie, pojęcie kryzysu finansów gospodarstw domowych nie jest definiowane. Najczęściej stosowanymi określeniami są: wpływ kryzysu finansowego na budżet gospodarstwa domowego, wpływ kryzysu ekonomicznego na finanse gospodarstw domowych, aktywność ekonomiczna, czy aktywność zawodowa gospodarstw domowych w warunkach kryzysu ekonomicznego. Często analizowanymi zjawiskami są: nadmierne zadłużenie, niewypłacalność, bankructwo czy upadłość gospodarstw domowych. Wydaje się jednak, że oceniając kondycję finansową gospodarstw domowych w warunkach kryzysu należałoby wskazać, czy tylko wyżej wymienione symptomy mogą świadczyć o jego wpływie na gospodarstwie domowym.

4. Sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych

Badania dotyczące kondycji finansowej gospodarstw domowych zostały zawarte we wspomnianej już *Diagnozie społecznej 2009*. Najogólniej, z raportu wynikają następujące wnioski³⁴:

Po pierwsze, prawie 41% badanych gospodarstw domowych deklarowało w marcu 2009 r. korzystanie z pożyczek i kredytów. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pożyczek i kredytów w okresie marzec 2007 – marzec 2009 r. uległ niewielkiej zmianie (spadł o 2 punkty procentowe). Źródłem zewnętrznego zasilania finansowego dla prawie 91% zadłużonych gospodarstw domowych były banki, a dla ponad 14% inne instytucje. Tylko około 5% gospodarstw było zadłużonych u osób prywatnych. Zobowiązania zaciągnięte w marcu 2009 r. w formie kre-

³⁰ Tamże.

³¹ Zob. np.: S. Flejterski, *Metodologia finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 93–96, 100–111, 114–118.

³² B. Świecka, *Niewypłacalność gospodarstw domowych. Przyczyny – skutki – przeciwdziałanie*, Difin, Warszawa 2009, s. 64–67.

³³ Szerzej na ten temat: C. Bywalec, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 139–190.

³⁴ *Diagnoza...*, dz. cyt., s. 18–19.

dytów i pożyczek zostały przeznaczone na sfinansowanie zakupu dóbr trwałego użytku przez 39% ankietowanych gospodarstw domowych; 35% wykorzystało pożyczki i kredyty na remont domu lub mieszkania, a ponad 18% gospodarstw domowych przeznaczyło kredyt na bieżące wydatki konsumpcyjne. W okresie od marca 2007 r. do marca 2009 r. zaobserwowano znaczący wzrost odsetka gospodarstw domowych zaciągających kredyty z przeznaczeniem na zakup dóbr trwałego użytku (o 4 punkty procentowe).

Po drugie, w marcu 2009 r. prawie 68% gospodarstw nie posiadało oszczędności. Jednocześnie w okresie od marca 2007 r. do marca 2009 r. nastąpił wzrost odsetka gospodarstw domowych posiadających oszczędności (o ponad 3 punkty procentowe). Wzrostowi posiadania oszczędności z 27,2% w 2007 r. do 30,4% w 2009 r. towarzyszył wzrost dochodów realnych gospodarstw *per capita*. Około 70% gospodarstw posiadających w marcu 2009 r. oszczędności miało je w formie lokat bankowych w złotych, a prawie 42% w gotówce. Ostatnie dwa lata oznaczały znaczący wzrost odsetka gospodarstw posiadających oszczędności w bankach w złotychkach, w obligacjach oraz lokaty w innych niż nieruchomości dobrach materialnych. W ciągu ostatnich dwóch lat zmniejszył się odsetek gospodarstw domowych posiadających oszczędności w funduszach inwestycyjnych i w formie akcji na giełdzie. Te gospodarstwa domowe, które deklarowały posiadanie oszczędności w marcu 2009 r., wymieniały następujące powody ich utrzymywania: rezerwa na sytuacje losowe (ponad 61%), zabezpieczenie na starość (prawie 36%) oraz rezerwa na bieżące wydatki konsumpcyjne (prawie 31%). Przeprowadzone badania potwierdziły także wzrost odsetek gospodarstw domowych gromadzących oszczędności bez specjalnego przeznaczenia oraz na remont mieszkania (domu).

Dla pełniejszego poznania wpływu kryzysu na kondycję finansową gospodarstw domowych nie sposób nie przeanalizować jej od strony sektora bankowego. W okresie wrzesień 2007 – wrzesień 2009 r. występował wysoki popyt na kredyty ze strony gospodarstw domowych, który był wynikiem wysokiego popytu na kredyty mieszkaniowe (stanowiły już blisko połowę całego portfela kredytowego tej grupy), co było efektem m.in. wprowadzenia Rekomendacji S (w 2006 r.) oraz wzrostu stóp procentowych w Szwajcarii i strefie euro. W 2008 r. nastąpił gwałtowny wzrost zadłużenia w walutach obcych (głównie we frankach szwajcarskich). W okresie styczeń – wrzesień 2008 r. wartość kredytów mieszkaniowych w walutach obcych wzrosła o 48,6%, a kredytów złotych jedynie o 9,6%. Przyczyny takich decyzji kredytobiorców należy doszukiwać się we wzroście stóp procentowych instrumentów złotych, na skutek zacieśniania polityki pieniężnej przez Radę Polityki Pieniężnej, któremu towarzyszyło relatywnie niskie oprocentowanie instrumentów denominowanych we frankach szwajcarskich oraz także w obserwowanej w tym okresie aprecjacji złotego. W 2009 r. nastąpiły zmiany w polityce kredytowej banków, które należy uznać za korzystne z punktu widzenia długoterminowej stabilności sektora bankowego i bezpieczeństwa klientów (w wielu ban-

kach kredyty walutowe zostały obłożone „zaporowymi” marżami, wysokimi wymaganiami w zakresie dochodów lub zostały wycofane z oferty³⁵. Wzrostowi kredytów mieszkaniowych towarzyszył wzrost kredytów na cele konsumpcyjne.

Tabela 1. Kredyty dla gospodarstw domowych w latach 2007–2009* w mld zł

Kredyty sektora niefinansowego	2007	2008	2009
Kredyty ogółem**, w tym:	407,1	529,6	627,5
1. Kredyty dla gospodarstw domowych, w tym:	238,6	319,7	404,5
1.1. Konsumpcyjne	96,1	128,4	152,8
1.1.1. w rachunku bieżącym	17,4	20,9	23,5
1.1.2. związane z kartami kredytowymi	8,0	11,5	14,5
1.1.3. pozostałe	70,7	96,0	114,8
1.2. Mieszkaniowe	109,6	154,4	211,0
1.2.1. złotowe	47,0	57,6	70,3
1.2.2. walutowe	62,6	96,8	140,7
1.3. Pozostałe nieruchomości	4,4	4,8	6,3
1.4. Inwestycyjne***	20,7	23,2	24,7
1.5. Pozostałe****	7,8	8,8	9,7

* Dla lat 2007–2009 stan na wrzesień.

** Kredyty udzielone przez sektor bankowy ogółem (banki komercyjne, oddziały instytucji kredytowych, banki spółdzielcze).

*** Kredyty inwestycyjne stanowią sumę kredytów na inwestycje oraz na zakup papierów wartościowych.

**** Kredyty pozostałe zawierają kredyty dyskontowe, eksportowe oraz operacyjne.

Źródło: *Informacja o sytuacji banków...*, dz. cyt.

Z zaciąganiem kredytów i pożyczek wiąże się także problem wypłacalności gospodarstwa domowego oraz pułapki zadłużenia. Biuro Informacji Kredytowej szacuje, że już w maju 2009 r. można było mówić o około 600 tys. klientów, którzy zaciągnęli już więcej niż sześć kredytów³⁶. Nadmienić także trzeba, że w Polsce z dniem 31 marca 2009 r. weszły w życie nowe przepisy dotyczące ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (tzw. ustawa o upadłości konsumenckiej)³⁷, która jest różnie oceniana. Regulacje ustawy o upadłości uważane są za jedne z najostrejszych na świecie. Wniośki o ogłoszenie upadłości konsumenckiej zostały złożone przez ponad 1000 osób,

³⁵ *Informacja o sytuacji banków w okresie styczeń–wrzesień 2009*, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2009.

³⁶ *W bankach tyka bomba: 600 tys. klientów ma już więcej niż sześć kredytów*, „The Wall Street Journal Polska”, 22.05.2009.

³⁷ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz.U. 2003, nr 60, poz. 535 z późn. zm.) oraz ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. 2005, nr 167, poz. 1398 z późn. zm.).

a tylko 14 zostało pozytywnie zaopiniowanych przez sądy³⁸. Co więcej, z upadłości może skorzystać tylko dłużnik, którego zobowiązania powstały z powodów losowych przez niego niezawinionych. A składając wniosek o upadłość musi się liczyć z tym, że może stracić cały majątek (w tym mieszkanie, otrzymując jedynie pieniądze na wynajęcie innego przez rok), względnie sukcesywnie oddawać część swoich przyszłych dochodów na spłatę długów, które tylko w ostateczności mogą być zredukowane.

Banki monitorują jakość udzielonych kredytów – także gospodarstwom domowym – wyróżniając kredyty „normalne”, „pod obserwacją” i „zagrożone”³⁹. W latach 2008–2009 zwiększyła się wartość kredytów zagrożonych zarówno mieszkaniowych, jak kredytów konsumpcyjnych. Za przyczyny wzrostu kredytów konsumpcyjnych (w tym wysoki przyrost kredytów zagrożonych z tytułu kart kredytowych) w portfelu kredytów zagrożonych Komisja Nadzoru Finansowego uważa osłabienie sytuacji na rynku pracy, nadmiernie ekspansywną politykę niektórych banków we wcześniejszych okresach oraz brak odpowiednich procedur związanych z rzetelnym i kompleksowym badaniem zdolności kredytowej⁴⁰. W 2009 r. w przypadku gospodarstw domowych wartość kredytów mieszkaniowych „pod obserwacją” obniżyła się. Było to efektem zmniejszenia tych kredytów w portfelu walutowym kredytów mieszkaniowych (należy to tłumaczyć tym, że część z tych kredytów przeszła do kategorii zagrożonych, a część powróciła do regularnej spłaty). W latach kryzysu obserwowany był silny wzrost kredytów zagrożonych i „pod obserwacją”, będący wynikiem pogorszenia sytuacji makroekonomicznej oraz błędów w zarządzaniu ryzykiem popełnionych przez banki.

Tabela 2. Depozyty gospodarstw domowych w latach 2007-2009* w mld zł

Depozyty sektora niefinansowego	2007	2008	2009
Depozyty ogółem, w tym:	392,6	461,6	524,8
Depozyty gospodarstw domowych	246,9	304,1	363,1

* Dla lat 2007–2009 stan na wrzesień.

Źródło: *Informacja o sytuacji banków...*, dz. cyt.

W okresie wrzesień 2007 – wrzesień 2009 r. depozyty gospodarstw domowych zwiększyły się (tabela 2). W 2007 r. było to spowodowane wzrostem płac, uatrakcyjnieniem oferty depozytowej banków, a także efektem załamania hossy na rynku akcji, w rezultacie czego nastąpiło wycofanie części środków z funduszy inwestycyjnych i ulokowanie ich w systemie bankowym. Natomiast w 2008 r. wzrost de-

³⁸ S. Czubkowska, K. Klinger, *Ustawa, z której skorzystało 14 osób*, „Dziennik”, 30.03.2010, http://dziennik.pl/wydarzenia/article578149/Ustawa_z_ktorej_skorzystalo_14_osob.html (dostęp: 15.04.2010).

³⁹ Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie zasad tworzenia rezerw na ryzyko bankowe (Dz.U. 2008, nr 235, poz. 1589 z późn. zm.).

⁴⁰ *Informacja o sytuacji banków...*, dz. cyt.

pozytów stymulowany był przez politykę banków, które zachęcają klientów do lokowania części oszczędności we własnych funduszach inwestycyjnych. Dane za okres styczeń – wrzesień 2009 r. potwierdzają tendencję wzrostową w obszarze depozytów gospodarstw domowych, będącą wynikiem także wzrostu płac, zwiększenia atrakcyjności oferty depozytowej banków (tzw. wojna depozytowa) oraz pogłębienia spadków na rynku akcji w pierwszych dwóch miesiącach 2009 r. (w rezultacie czego kontynuowano wycofywanie części środków z funduszy inwestycyjnych i lokowano je m.in. w systemie bankowym). W analizach systemu bankowego Komisja Nadzoru Finansowego przewiduje⁴¹, że w kolejnych miesiącach tempo wzrostu depozytów najprawdopodobniej ulegnie zmniejszeniu, ze względu na stopniowe pogorszenie sytuacji na rynku pracy (coraz niższa dynamika wzrostu wynagrodzeń i wzrost stopy bezrobocia), silne odbicie na rynku akcji obserwowane od marca 2009 r. oraz stopniowe zmniejszanie oprocentowania depozytów.

5. Podsumowanie

Analiza kondycji finansowej gospodarstw domowych nie może abstrahować od wieku członków gospodarstwa domowego, miejsca zamieszkania, poziomu dochodów, stopnia zaspokajania potrzeb żywnościowych, aktywów będących w posiadaniu gospodarstw domowych, aktywności na rynku finansowym, wypłacalności, warunków mieszkaniowych, stanu zdrowia, korzystania z opieki zdrowotnej czy społecznej, wykształcenia, oświaty i edukacji, warunków na rynku pracy. Dla gospodarstwa domowego ważna jest też polityka podatkowa prowadzona przez państwo. W 2007 i 2008 r. obowiązywały trzy progi podatkowe w podatku dochodowym od osób fizycznych (19, 30, 40%), a w 2009 r. dwa – 18 i 32%. Kryzys finansowy wpływa na sferę realną, czego wyrazem jest wzrastająca stopa bezrobocia. W Polsce w grudniu 2007 r. wyniosła 11,2%, w 2008 r. 9,5%, a w 2009 r. 11,9%. W marcu 2010 r. bezrobocie osiągnęło poziom 12,9%⁴².

Jednocześnie obserwuje się proces starzenia się społeczeństw, pojawianie się takich negatywnych zjawisk jak ubóstwo (w tym kategorii ubóstwa – linia ubóstwa, ubóstwo absolutne, ubóstwo relatywne, ubóstwo subiektywne, ubóstwo oficjalne/urzędowe, ubóstwo jako zdolność do normalnego życia, ubóstwo wielowymiarowe) oraz wykluczenie społeczne, które może być rozważane w obszarach: politycznym, instytucjonalnym, ekonomicznym, społecznym, otoczenia i sąsiedztwa, jednostkowym, przestrzennym, grupowym⁴³.

⁴¹ Tamże.

⁴² *Biuletyny statystyczne styczeń–grudzień 2008 i 2009*. Dla 2010 r. *Biuletyn statystyczny nr 3/2010*, Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl (dostęp: 15.04.2010).

⁴³ S. Golinowska, P. Broda-Wysocki, *Kategorie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Przegląd ujęć*, w: *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*, red. S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Kopińska, IPISS, Warszawa 2005, s. 17–54.

Należy także wziąć pod uwagę dobrostan psychiczny, a w kontekście wpływu kryzysu finansowego także umiejętność radzenia sobie z zagrożeniami życia codziennego.

Wyniki *Diagnozy społecznej 2009* potwierdziły, że kondycja finansowa gospodarstw domowych uległa zmianie, np. oceniając zmiany swojej zasobności materialnej w marcu 2009 r., w porównaniu do marca 2007 r., ponad 53% gospodarstw domowych stwierdziło, że nie zmieniała się ona, a prawie 32% że uległa pogorszeniu⁴⁴.

Efektom kryzysu finansowego jest także krytyczny stosunek Polaków do instytucji finansowych. Wyniki badań zawarte w *Diagnozie społecznej 2009* potwierdzają, że po systematycznym wzroście zaufania w latach 2003–2007, nastąpiło jego obniżenie. Największym zaufaniem cieszą się nadal banki – 63% odpowiedzi pozytywnych wśród respondentów⁴⁵.

W kontekście rozważań o skutkach kryzysu dla gospodarstw domowych warto wspomnieć także o badaniach przeprowadzonych przez TNS OBOP⁴⁶, zgodnie z którymi nastroje ekonomiczne Polaków poprawiają się stopniowo, chociaż daleko im jeszcze do rekordowego optymizmu z jesieni 2007 r. Wskaźnik nastrojów ekonomicznych (WNE) wynosił wtedy 120,2 pkt. W I kw. 2010 r. wyniósł 102,3 pkt, w 2009 r. był niższy o 14 pkt, a w IV kw. o 1,6 pkt niż obecnie⁴⁷. Wskaźnik ocen gospodarki, który za I kw. 2010 r. wyniósł 107,3 pkt oraz wskaźnik samooceny gospodarstw domowych ukształtował się na poziomie 98,3 pkt. Sytuację swoich gospodarstw domowych najlepiej oceniają mieszkańcy dużych miast o liczbie mieszkańców 100–500 tys. (99,9 pkt), a najgorzej mieszkańcy wsi (95,9 pkt). Im wyższe wykształcenie, tym lepsza ocena własnej sytuacji.

Literatura

1. *Będzie druga faza kryzysu. Przetrywamy. Polska liderem w regionie*, www.dziennik.pl.
2. *Biuletyn statystyczny nr 3/2010*, Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl.
3. *Biuletyny statystyczne styczeń–grudzień 2008 i 2009*, Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl.
4. Bywalec C., *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
5. Czubkowska S., Klinger K., *Ustawa, z której skorzystało 14 osób*, „Dziennik”, 30.03.2010, www.dziennik.pl.

⁴⁴ *Diagnoza...*, dz. cyt., s. 18.

⁴⁵ Tamże, s. 19 i 73.

⁴⁶ Na podstawie: TNS OBOP: poprawiają się nastroje ekonomiczne Polaków, http://gospodarka.gazeta.pl/gospodarka/1,33181,7803637,TNS_OBOP_poprawiaja_sie_nastroje_ekonomiczne_Polakow.html (dostęp: 22.04.2010).

⁴⁷ WNE to badanie prowadzone cyklicznie przez TNS OBOP na podstawie 9 pytań odnoszących się do sytuacji w kraju i w poszczególnych gospodarstwach domowych. Respondenci udzielają odpowiedzi w skali od 0 (skrajny pesymizm) do 200 (skrajny optymizm). Najnowsze badanie przeprowadzono od 4 do 7 lutego na losowo wybranej grupie 1003 mieszkańców Polski w wieku 15 lat i więcej.

6. *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009.
7. Flejterski S., *Metodologia finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
8. Flejterski S., Świecka B., *Elementy finansów i bankowości*, CeDeWu, Warszawa 2007.
9. *Global economic prospects 2010. Crisis, finance, and growth*, The World Bank, www.wds.worldbank.org.
10. Golinowska S., Broda-Wysocki P., *Kategorie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Przegląd ujęć*, w: *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*, red. S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Kopińska, IPiSS, Warszawa 2005.
11. Heffernan S., *Nowoczesna bankowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
12. Informacja o sytuacji banków w okresie styczeń–wrzesień 2009, Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, Warszawa 2009.
13. Iwanicz-Drozdowska M., *Kryzysy bankowe – zagadnienia ogólne*, www.nbp.portal.pl.
14. Kindleberger Ch.P., *Szaleństwo, panika, krach. Historia kryzysów finansowych*, WIG PRESS, Warszawa 1999.
15. *Kryzys finansowy w Polsce nie był dotkliwy*, www.finance.egospodarka.pl.
16. *Kryzysy bankowe. Przyczyny i rozwiązania*, red. M. Iwanicz-Drozdowska, PWE, Warszawa 2002.
17. Maddox B., *Despite its grief, Poland is a beacon*, www.timesonline.co.uk.
18. Mishkin F.S., *Anatomy of a financial crisis*, Working Paper, no. 3934, National Bureau Of Economic Research, Cambridge, December 1991, www.nber.org.
19. Mishkin F.S., *Ekonomika pieniądza, bankowości i rynków finansowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
20. Ostalecka A., *Przegląd głównych teorii kryzysów finansowych*, Zarządzanie i Marketing 26, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, nr 997, Wrocław 2003.
21. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie zasad tworzenia rezerw na ryzyko bankowe (Dz.U. 2008, nr 235, poz. 1589 z późn. zm.).
22. *Sarkozy sets out bigger state role*, „Financial Times”, 25.09.2008, www.ft.com.
23. *Synteza raportu o sytuacji sektora bankowego w okresie styczeń–wrzesień 2007 r.*, Komisja Nadzoru Finansowego, Warszawa 2008.
24. *System finansowy w Polsce*, red. B. Pietrzak, Z. Polański, B. Woźniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
25. Szambelańczyk J., *Globalny kryzys finansowy i jego konsekwencji w opiniach ekonomistów polskich*, Związek Banków Polskich, Warszawa 2009.
26. Świecka B., *Niewypłacalność gospodarstw domowych. Przyczyny – skutki – przeciwdziałanie*, Difin, Warszawa 2009.
27. *TNS OBOP: oprawiają się nastroje ekonomiczne Polaków*, www.gospodarka.gazeta.pl.
28. Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. 2005, nr 167, poz. 1398 z późn. zm.).
29. Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz.U. 2003, nr 60, poz. 535 z późn. zm.).
30. *W bankach tyka bomba: 600 tys. klientów ma już więcej niż sześć kredytów*, „The Wall Street Journal Polska”, 22.05.2009.

THE INFLUENCE OF FINANCIAL CRISIS ON POLISH HOUSEHOLDS' ECONOMIC CONDITION

Summary: The financial system encompasses the markets, intermediaries, service firms, and other institutions used to carry out the financial decisions of households, firms and governments. Households face four basic types of financial decisions like consumptions and savings, investment, financing and risk-management decisions. Today's financial markets are global in scope and influenced by the world crisis. Instead of this, Poland has fared so much better than other countries from Central and Eastern Europe. In this context, the authors analyse households' economic condition in Poland and try to answer following questions: are households facing challenges resulting from financial crisis or are there other symptoms or effects of financial crisis?